

УДК: 37.035.6+ 35 : 316.023

*Є. О. Архипова,
к. філос. н., доцент кафедри теорії та практики управління,
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені
Ігоря Сікорського», м. Київ*

ПАТРІОТИЗМ У РОЗУМІННІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИНАМІКА ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ

*Ye. O. Arkhypova
PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Theory and Practice of
Management, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic
Institute», Kyiv*

PATRIOTISM IN THE UNDERSTANDING OF MODERN YOUTH: ANALYSIS OF RESULTS OF RESEARCH AND THE DYNAMICS OF KEY INDICATORS

В статті відображені результати соціологічного опитування, проведеного у квітні-червні 2018 з метою з'ясування сутності патріотизму у розумінні сучасної української молоді. Прослідковано динаміку патріотичних настроїв молодих людей.

Близько половини респондентів за останні 3-4 роки збільшили обсяг споживання української інформаційної продукції, а серед виробників, що пропонують близькі за ціною та якістю продукти, обирають українського.

Виявлено, що найсильніший вплив на становлення патріотичних почуттів молоді має родина, а також навчальні заклади. Більшість респондентів не схвалює нав'язливого пропагування патріотизму і визнає ефективність тих засобів його розвитку, які дозволяють наочно познайомитися зі здобутками української культури, успіхами українців у різних сферах діяльності.

Показано, що найголовнішою умовою зростання рівня патріотизму є реальний розвиток економіки, соціально-політична стабільність, інформування про досягнення українців та успішність країни в цілому, що формуватиме упевненість молоді у своєму майбутньому.

The article presents the results of the sociological survey conducted in April-June 2018 in order to clarify the essence of patriotism in the understanding of modern Ukrainian youth. The dynamics of the patriotic mood of young people has been followed.

About half of the respondents in the last 3-4 years have increased the consumption of Ukrainian informational products, and among Ukrainian producers offering similar in price and quality products choose the Ukrainian.

It has been revealed that the family and educational institutions have the strongest influence on the formation of patriotic feelings of youth. The majority of respondents does not approve of the obsessive propaganda of patriotism and admits the effectiveness of those means of its development, which allow to get acquainted with the achievements of Ukrainian culture and the successes of Ukrainians in various fields of human activity.

It is shown that the most important condition for the growth of patriotism is the real development of the economy, socio-political stability, informing about the achievements of Ukrainians and the success of the country as a whole, which will shape the confidence of the youth in their future.

Ключові слова: патріотизм, молодь, Україна, патріотичні вчинки, розвиток патріотизму.

Keywords: patriotism, youth, Ukraine, patriotic actions, development of patriotism.

Постановка проблеми. Динаміка рівня патріотизму серед населення певної країни, можливі зміни в його визначальних характеристиках та навіть трансформація змісту, який вкладається громадянами у це поняття, є своєрідним маркером, що демонструє ставлення громадян до своєї держави та ключових подій, які в ній відбуваються. Можна припустити, що дослідження, спрямовані на моніторинг патріотичних настроїв громадян, відображають реальну соціальну, економічну та політичну ситуацію в країні та опосередковано дають змогу визначити ефективність і результативність впроваджуваних реформ. Дослідження патріотизму дозволяє виявити рівень вмотивованості молодих людей до розбудови та розвитку української держави, визначити, які фактори впливають на динаміку патріотичних настроїв, окреслити коло заходів, спрямованих на піднесення патріотичних почуттів

Що стосується об'єкту дослідження, то слід зазначити, що, по-перше, молодь є найбільш активною, динамічною групою населення, яка досить швидко реагує на всі зрушення та зміни, що відбуваються в суспільстві, а по-друге, молоді люди є резервом розвитку суспільства та батьками (реальними або потенційними), які виховуватимуть наступне покоління, змалечку прищеплюючи їм свої переконання, сподівання, очікування та бачення майбутнього. Це і обумовлює вибір молоді як об'єкту дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню сутності патріотизму та проблеми патріотичного виховання молоді присвячували свої праці такі вчені, як К. Ушинський, А. Макаренко, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, І. Огієнко та інші. Практичний зріз проблеми представлений рядом регіональних, національних та міжнародних досліджень, активізацію яких можна пояснити зростанням їх актуальності у зв'язку з сумнозвісними подіями 2014 року та подіями на сході країни. Зокрема, окремі питання щодо патріотизму вивчалися в рамках міжнародного опитування "Студенти – образ майбутнього" (2011 р.) Інституту Горшеніна [8], дослідження цінностей сучасної молоді Центру незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» (2016) [3], дослідженнях Соціологічної групи «Рейтинг» «Кілька рис українського патріотизму» (2012) [3], Динаміка патріотичних настроїв [2; 7]; дослідження Центру Разумкова «Опитування до Дня Незалежності – 2009» [6], соціологічного дослідження Міністерства культури України ДЗ «Державна бібліотека України для юнацтва» на тему «Патріотизм у розумінні сучасної молоді» (2012 р.) тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. В квітні-червні 2018 року нами було проведено соціологічне дослідження, присвячене виявленню патріотичних настроїв молоді. Було опитано 135 осіб віком від 18 до 35 років. Опитування проводилося методом анкетування.

Опитування показало, що 62,2 % респондентів вважають себе патріотами України (*так* – 29,6 %, *скоріше так, ніж ні* – 32,6 %), не вважають себе патріотами 16,3 % респондентів (див. Рис.1). Спостерігаємо деяке падіння рівня патріотизму у порівнянні з результатами досліджень попередніх років: так, за даними [2; 4; 7, 9] у 2012, 2014 та 2017 роках біля 80 % молоді відносили себе до патріотів.

На питання «Хто чи що дозволяє Вам гордитися Україною?» нами були отримані наступні відповіді: природні багатства, чудові красиви (69,7 %), традиції та культура – 62,1%, українська мова – 53 %, видатні історичні постаті – 43,9 %, українська історія – 37,9%, спортивні досягнення українців (34,1 %), українські військові та волонтери – 32,6 %, Небесна сотня – 31,8 %. Найменше приводів для гордості надають видатні українці сучасності (21,1 %) та менталітет українців (24,2 %). Конкретизуючи свою відповідь, респонденти називали прізвища відомих спортсменів, письменників та співаків; мистецтво, а деякі зазначали, що в сучасній Україні нема ким гордитися. Окремо хочеться навести наступну відповідь: «Мені дозволяє пишатися своєю країною просто те, що вона моя».

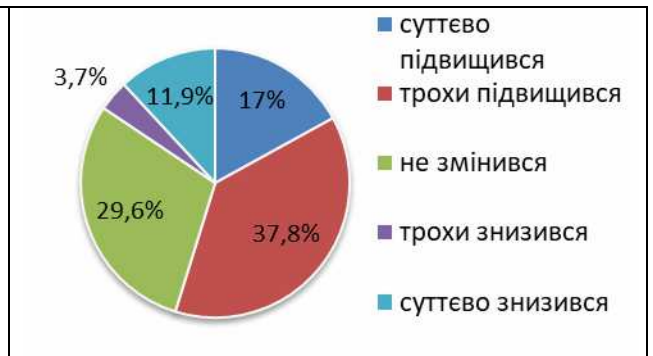
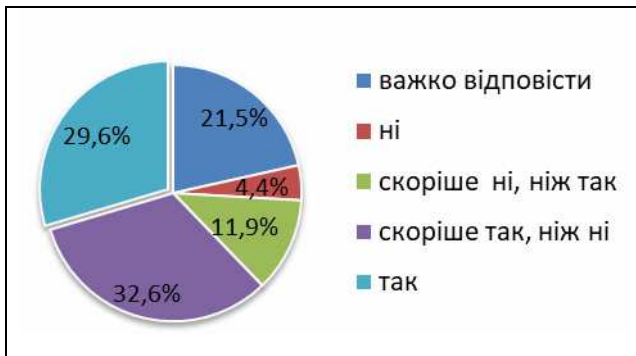


Рис. 1. Чи вважаєте Ви себе патріотом України?

Рис. 2. Чи змінився рівень Вашого патріотизму після Революції Гідності 2014 року?

Відзначимо, що шість років тому пріоритети респондентів мали дещо іншу конфігурацію. Так, головним предметом гордості **за свою країну та свій народ** назвали місце, де респондент народився та виріс. Трохи менш значимим виявилася рідна земля та територія, на якій вони проживають; далі – природа; великі люди моєї національності; пісні, свята та звичаї; минуле та історія. Найменший привід для гордості у 2012 році викликали військова потужність (1,5 %) та національні символи держави (5 %) [4].

В окремому блоці питань респонденти оцінювали, наскільки сильно виявляється патріотизм у певних вчинках. Зваживши отримані оцінки на вагу відповідей (від 7 балів – проявляється дуже сильно; до 1 бали – зовсім не проявляється), ми отримали наступні результати. Найбільш сильно, на думку молоді, патріотизм виявляється у *волонтерській діяльності та службі в армії* (646 балів), *знанні і шануванні історії України* (642 бали), *спілкуванні державною мовою* (632 б.) та *участі у виборах* (592 б.). Середні оцінки отримали такі вчинки, як *купувати українське* (567 б.) та *відзначати знакові історичні події* (484 б.). Найнижчі оцінки отримали *носіння національного вбрання* (471 б.), *участь у патріотичних партіях та рухах* (437 б.) та *ведення патріотичних розмов, агітація за Україну та українське* (420 б.). Як бачимо, за роки проведення АТО сильно виросла пошана військовослужбовців та людей, задіяних у волонтерській діяльності. В той же час, готовність захищати Україну із зброєю у руках у порівнянні з «мирними» роками значно зменшилася (хоча в останні роки спостерігається незначна позитивна динаміка). Очевидно, це пояснюється тим, що гіпотетична війна викликає менше остраху, тоді як реальні шанси померти або втратити своє здоров'я у реальних бойових діях змушують переосмислювати цінність власного життя [11, С. 137].

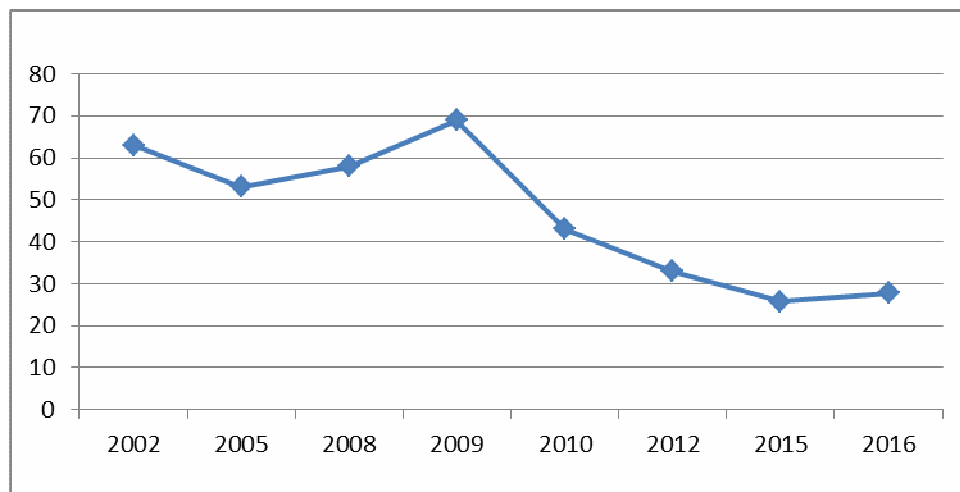


Рис. 3. Готовність захищати Україну із зброєю у руках

(за результатами досліджень Інституту Горшеніна, Соціологічної групи «Рейтинг», Центру Разумкова, Центру незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» [3; 4; 6; 7; 11])

Слід відзначити чіткі залежності: чим сильніше патріотичні почуття (а такими відзначаються в першу чергу західні та північні регіони України), тим вища готовність брати участь у військових діях [4]. До речі, за даними соціологічних досліджень, молоді люди висловлюють найвищий рівень готовності захищати Україну у порівнянні з іншими віковими групами.

Респонденти віднесли до патріотичних вчинків (поведінки) також наступні: *свідомо виконувати будь-яку працю, визнавати свої помилки і помилки свого народу, шанувати вибір інших, поважати сусідні країни, популяризувати українські продукти*. Досить часто називали вчинки/поведінку, пов'язану із якістю, сумлінністю виконання своєї роботи, праці на благо країни: *працювати в Україні і для українців, розвивати*

економіку країни, офіційно працювати і якісно виконувати свою роботу. Цікавим є те, що частина респондентів до проявів патріотизму віднесли вчинки, які характеризують загальну культуру людини та законслухняність: *не порушувати закони, платити податки, не смітити на вулиці, не кидати недопалки, прибирати за своїми домашніми улюбленцями, бути ввічливим як в своїй країні, так і за її межами*).

Окреме питання було спрямовано на виявлення акторів, які впливають на формування патріотизму. Шляхом зважування отриманих оцінок на вагу відповідей (від 5 балів – дуже сильно вплинуло; до 1 бали – не вплинуло), було з'ясовано, що найбільш сильний вплив на становлення патріотичних почуттів молоді має *родина* (427 б.). Також сильний вплив мають *викладачі та вчителі* (367 б.). Середні за значенням показники впливу отримали *друзі та знайомі* (343 б.), а також *мас-медіа та окремі публічні діячі* (по 327 б.). Найслабший вплив на формування патріотизму мають *державні органи* – 215 балів. Варто зазначити, що державні програми, які розробляються на урядовому чи регіональному рівні, впроваджуються та наповнюються конкретним змістом на місцях (наприклад, у шкільних та дошкільних закладах) і, очевидно, результати такої діяльності відображені саме у категорії *викладачі та вчителі*. Тим не менше, саме особисті контакти, індивідуальний приклад має найсильніший вплив на формування патріотичних почуттів молодих людей, що і відображено у коментарях до даного питання (наприклад: *викладачі, які дуже цікаво розповідають про історію України, традиції, цінності народу та видатні постаті*). Крім того, у коментарях відзначали вплив друкованої продукції на формування патріотизму, а також те, що вплив вказаних акторів не завжди є позитивним.

67,4 % опитаних вважає, що у дітей та молоді потрібно виховувати патріотизм; 9,6% упевнені, що не треба. Більшість респондентів зазначають, що для цих цілей підійдуть ненав'язливі методи, позитивний приклад значимих людей і що найкращою причиною розвитку патріотичних почуттів є гарний стан економіки та соціальні гарантії молоді. Деякі респонденти зазначали, що не слід виховувати «*сліпих патріотів, замінити патріотизмом критичне мислення*», з чим важко не погодитися, адже якщо людина неспроможна бачити недоліки та негаразди в своїй країні (які, без сумніву, є), вона буде не в змозі працювати над їх виправленням.

Підтвердилася гіпотеза стосовно ефективності інформування про сучасні досягнення українців, успішні українські організації, проекти, наукові розробки тощо з метою виховання патріотизму. Ці заходи набрали найбільшу кількість балів – 550. На цей факт треба звернути увагу державним органам та ЗМІ, оскільки подібну інформацію обов'язково треба доносити до громадян як таку, що формує позитивне ставлення до держави, її імідж та віру у можливість реалізації своїх задумів, чого більшій частині молоді як раз і не вистачає. Ефективними напрямками патріотичного виховання, на думку респондентів, визнані також туристично-краєзнавчі екскурсії (530 б.), літературні читання і кінопокази (507 б.) та виставки і тематичні вечори (481 б.). Всі інші запропоновані заходи потрапили у частину з низькою ефективністю: так, зустрічі з героями АТО отримали 416 балів, діяльність патріотичних клубів та гуртків (історичних, військових, спортивних тощо) – 377, а проведення патріотичних конкурсів, ігор та змагань – 366. Коментарі до питання підтверджують основну ідею: *патріотизм має бути обґрунтованим. Якщо немає, чим пишатись, в ньому немає сенсу*.

Ряд питань нашого дослідження був присвячений мовним аспектам. Зокрема, з'ясовано, що 80 % опитаних рідною мовою вважають українську (російську – для 30,4 %), а спілкуються українською 63 % (російською – 59,3, іншою – 9,6 %). Трохи вищі цифри показало дослідження 2017 року [7]: спілкуються російською 80 % опитаних, українською – 85. За матеріалами Інституту Горшеніна [5], вдома розмовляють переважно українською – 38,5%, російською – 59,2 %, іншою – 1,6 %.

Слід зазначити, що суттєвої кореляції між мовою спілкування та рівнем патріотизму не виявлено. Хіба що в групі тих, хто не спілкується російською мовою (20 % від загальної кількості респондентів), трохи більший відсоток респондентів ідентифікує себе як патріотів (77,8 %), тоді як серед тих, хто вважає рідною мовою та спілкується російською, патріотів менше (46,2 %), ніж в середньому за вибіркою (62,2 %), а тих, хто не вважає себе патріотом – більше (38,5 %). Великий відсоток респондентів, які сумніваються в своєму патріотизмі, серед тих, для кого рідною є українська мова, але спілкується переважно російською (40,7%, тобто 11 осіб із 27).

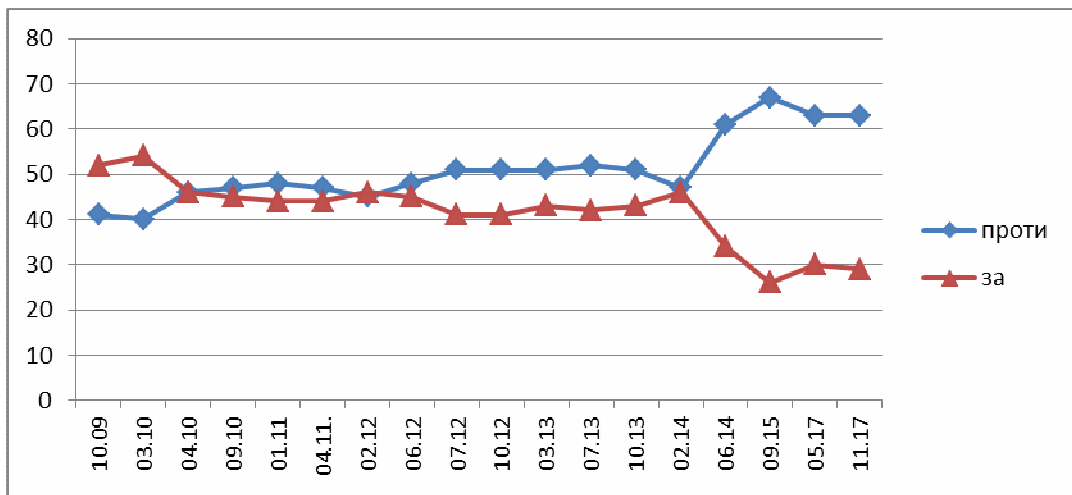


Рис. 4. Ставлення до надання російській мові статусу державної (за даними [9])

Дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» 2017 року [9] демонструє наявність очевидної тенденції до зменшення прихильників надання державного статусу російській мові в Україні та зростання противників цієї ідеї (див. Рис.4.) Знаковим є те, що пікові значення припадають на кінець 2014-2015 роки. Цілком очікувано, що переважна частка людей, які виступають проти надання російській мові статусу державної, мешкають в західних регіонах України (64 % однозначно ні, 18 % – скоріше ні), тоді як в східних та північних регіонах таких людей значно менше (відповідно, 22 % та 25 % на Півночі України та 27 % і 25 % на Півдні).

Більше половини респондентів за останні 3-4 роки збільшили обсяг споживання української інформаційної продукції (книжки, музика, література, медіа), тоді як 36 % опитаних зменшили. 42,2 % респондентів підтримують квоти на українську мову на радіо та телебаченні, 34,1 % підтримують частково; 19,3 % – ні. Зазначимо, що коментарі до цього питання були досить відмінні: від «Не можна примусити людину любити українське тільки через те, що воно українське»; «варто підтримувати мову, а не насаджувати». «Мовної підтримки з боку держави, насправді, не спостерігається, а заборону чи обмеження не можна назвати підтримкою» до «Хочеться слухати якісний продукт не залежно від мови» до «Квотування допомагає розвивати український ринок».

65,9 % опитаних не є активними вболівальниками, але радіють, коли раптом дізнаються про успіхи на міжнародних конкурсах, спортивних змаганнях або фестивалях учасників з України. 13,3 % респондентів позиціонують себе як активного вболівальника.

49,6 % опитаних молодих людей серед близьких за ціною та якістю продуктів обирають український; 14,1 % респондентів є значно більш категоричними у цьому питанні: вони намагаються купувати виключно українські продукти чи книги, відвідувати українські кіносеанси та концерти. 23,7 % респондентів не звертають уваги на країну походження товару чи послуги і лише 9,7 % опитаних вважають, що українським товарам далеко за якістю до іноземних. Ці відповіді корелюють з відповідями на питання стосовно того, якою мовою респонденти переглядатимуть зарубіжний кінофільм/серіал/мультфільм (за інших рівних умов). Трохи більше половини опитаних (54 %) обрали б український дубляж, 23,6 % – російський, а 16,9 % дивилися б фільм мовою оригіналу.

Тривожним маркером є те, що серед опитаних у 2011 році українців, росіян, казахів та поляків наші молоді люди найменше пишаються своїм громадянством (55,4 %) і найрідше хотіли б залишитися жити в рідній країні (29,1 % українців, 31,1 % росіян, 37,6 % поляків, 48,6 % казахів) [8]. За даними 2012 року [5] 61,5 % пишаються тим, що є громадянами України, тоді як 17,6% не пишаються цим фактом); планують емігрувати приблизно 29,9 % опитаних (48,4 % емігрувати не планують).

За результатами опитування 2018 року [1] 65% респондентів зазначили, що не хочуть змінювати країну проживання, тоді як 27% хотіли б емігрувати, причому серед молоді до 35 років таке бажання має майже кожний другий. Також бажаних виїхати дещо більше серед чоловіків, осіб з вищими рівнями освіти та доходів та тих, які мають в родині заробітчани. Змушує задуматися те, що на відміну від старшого покоління, молоді люди частіше за інших називали бажаною країною проживання своїх дітей інші країни: 38% молодих людей називали країни Європи, 11% – США, 4% – інші країни, тоді як лише 35 відсотків молоді хотіли б, аби їх нащадки залишилися в Україні.

Негативну тенденцію до збільшення бажаних виїхати за кордон підтверджує і наше дослідження: 38,5 % респондентів хотіли б виїхати за кордон, тоді як лише 32,6% респондентів не планують змінювати своє місце проживання. Інші 28,9 обрали варіант відповіді *Складно відповісти* і, судячи з коментарів, цей варіант відповіді в своїй більшості обрали ті особи, які хотіли б повернутися в Україну після кількарічного перебування за кордоном або не виключають переїзд, розраховуючи на кращі умови самореалізації за кордоном. Узагальнюючи коментарі до цього питання, можна виокремити кілька груп респондентів: тих, хто воліє жити в Україні, тих, хто шукатиме кращої долі за кордоном лише у тому випадку, коли вичерпає

всі можливості на Батьківщині; тих, хто переконаний, що в Україні відсутні перспективи розвитку та майже втратив надію на позитивні зрушення, що спонукає їх думати про переїзд; і тих, хто хотів би пожити кілька років в інших країнах, а потім повернутися на Батьківщину.

Цікавим є той факт, що понад 20% тих, хто вважає себе патріотом, хотіли б виїхати з України.

У ході дослідження було з'ясовано, з яким настроєм молоді люди дивляться у майбутнє. По 34,1% респондентів обрали відповіді «З надією і оптимізмом» та «Нейтрально, без особливих надій та ілюзій», 14,1% – з тривогою і невпевненістю, 8,9% – зі страхом і відчаєм. Інші майже 9% респондентів вказали свої варіанти, які найчастіше були комбінацією запропонованих (зокрема: з цікавістю та надією, але без особливих ілюзій; з оптимізмом з нотками тривоги і невпевненості; з біполярним розладом: маю надію і також думаю про те, щоб звалити; із бажанням його покращити, але без особливих надій).

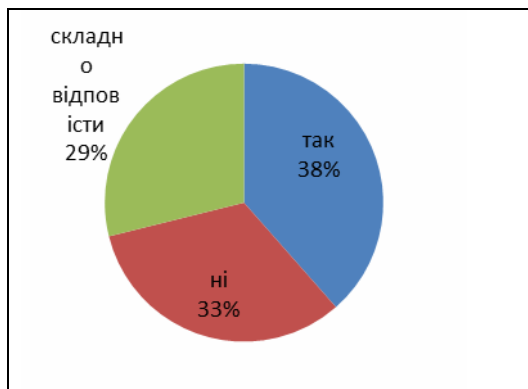


Рис. 5. Чи хотіли б Ви виїхати з України?

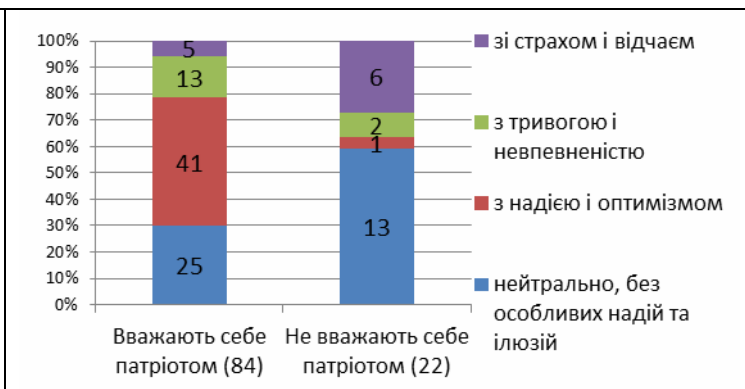


Рис. 6. Нормована гістограма розподілу настрою, з яким респонденти дивляться у майбутнє, в залежності від сприйняття себе як патріота

Згідно з результатами дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» [10], 75% опитаних вважають, що справи в Україні йдуть у неправильному напрямку, 14% – висловлюють протилежну думку, 11% – вагаються з оцінками у цьому питанні. Молоді люди наступним чином оцінюють свої перспективи в Україні: 43% однозначно не погоджуються з тим, що вони мають гарне майбутнє в Україні, скоріше не погоджуються – 34%; скоріше погоджуються 14%, і абсолютно упевнені в цьому лише 3% респондентів.



Рис. 7. Як Ви вважаєте, в цілому справи в Україні йдуть в правильному чи неправильному напрямку? (джерело: [10])

71% молоді вважає, що країні потрібні радикальні зміни [10]. Спостерігається позитивна динаміка щодо готовності брати відповідальність за забезпечення власного життя на себе, не перекладаючи її на державу: твердження «Влада повинна брати на себе більше відповідальності у забезпеченні життя кожного громадянина» втрачає підтримку. Так, за даними [10], кількість респондентів, які абсолютно погодилися із цим твердженням у листопаді 2011 року складає 45%, тоді як у квітні 2018 – лише 25%, причому серед молоді цей відсоток традиційно менший – біля 18%).

Висновки. Результати дослідження показали, що понад 62% молоді вважають себе патріотами України, але в той же час 38,5% респондентів планують виїхати за кордон. Великою мірою це пояснюється

тим, що три чверті опитаних вважають, що справи в Україні йдуть у неправильному напрямку, причому 34,1 % не мають особливих надій на покращення, 14,1 % дивляться у майбутнє з тривогою та невпевненістю, 8,9 % – зі страхом та відчаєм 8,9% . Лише 34,1% молоді налаштовані на оптимістичний розвиток ситуації в Україні.

Готовність захищати Україну із зброєю у руках у порівнянні з «мирними» роками значно зменшилася, що можна пояснити реальними шансами отримати поранення або втратити своє життя. Тим не менше, в останні роки спостерігається незначна позитивна динаміка.

Близько половини респондентів за останні 3-4 роки збільшили обсяг споживання української інформаційної продукції, а серед виробників, що пропонують близькі за ціною та якістю продукти, обирають українського.

Найсильніший вплив на становлення патріотичних почуттів молоді має родина, а також навчальні заклади. Більшість респондентів не схвалює нав'язливого пропагування патріотизму і визнає ефективність тих засобів його розвитку, які дозволяють наочно познайомитися зі здобутками української культури, успіхами в науці, економіці тощо. Найбільшою умовою зростання рівня патріотизму є реальний розвиток економіки, соціально-політична стабільність, інформування про досягнення українців та успішність країни в цілому, що формуватиме упевненість молоді у своєму майбутньому.

Список джерел.

1. Де хочуть жити українці (березень, 2018): презентація дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», здійсненого 12-28 грудня, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_032018_lifeabroad.pdf
2. Динаміка патріотичних настроїв (серпень, 2014): презентація дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», здійсненого 10-18 липня, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_patriotyzm_082014.pdf
3. Дмитрук Н., Падалка Г., Кіреєв С. та ін. Цінності української молоді. Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді [Електронний ресурс]. – Київ, 2016. – Режим доступу: http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/23/Zvit_doslidjennya_2016.pdf
4. Кілька рис українського патріотизму (серпень, 2012): презентація дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», здійсненого 8-18 серпня, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_patriotyzm_082012.pdf.
5. Молодежь и государство (март, 2012) : презентація результатів всеукраїнського молодежного дослідження Інститута Горшеніна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorshenin.ua/wp-content/uploads/2017/12/Molodezh-prezentatsiya.pdf>
6. Опитування до Дня Незалежності - 2009» (2009 р.): дослідження Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=474 ;
7. Патріотичні настрої українців (серпень, 2017): презентація дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», здійсненого 2-13 серпня, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_patriotyzm_082017.pdf
8. Студенти – образ майбутнього (2011 р.): Дослідження Інституту Горшеніна, здійснене у жовтні 2010- березні 2011 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://institute.gorshenin.ua/media/uploads/102/00/dba87fa10733.pdf>
9. Суспільно-політичні настрої населення (листопад, 2017): презентація дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», здійсненого 22-30 листопада, 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_electoral_122017_press.pdf
10. Суспільно-політичні настрої населення: нові виклики (квітень, 2018): презентація дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», здійсненого 10-22 квітня, 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_042018_press_ua.pdf
11. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін.]. – К., 2016. – 200 с.

References.

1. The official site of Sociological Group “Rating” (2018), “Where Ukrainians want to live”, available at: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_032018_lifeabroad.pdf (Accessed 23 June 2018).
2. The official site of Sociological Group “Rating” (2014), “Dynamics of patriotic moods”, available at: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_patriotyzm_082014.pdf (Accessed 23 June 2018).
3. Dmytruk, N. Padalka, H. Kireiev, S. and etc. (2016), *Tsinnosti ukraïnskoï molodi* [Values of Ukrainian youth], Kyiv, available at: http://dsmsu.gov.ua/media/2016/11/03/23/Zvit_doslidjennya_2016.pdf (Accessed 23 June 2018).
4. The official site of Sociological Group “Rating” (2012), “Several features of Ukrainian patriotism”, available at: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_patriotyzm_082012.pdf (Accessed 23 June 2018).

5. The official site of Gorshenin Institute (2012), “Youth and the state”, available at: <http://gorshenin.ua/wp-content/uploads/2017/12/Molodezh-prezentatsiya.pdf> (Accessed 23 June 2018).
6. The official site of The Razumkov Centre (2009), “Poll to Independence Day – 2009”, available at: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=474 (Accessed 18 April 2018).
7. The official site of Sociological Group “Rating” (2017), “Patriotic moods of the Ukrainians”, available at: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_patriotyzm_082017.pdf (Accessed 23 June 2018).
8. The official site of Gorshenin Institute (2011), “Students – image of the future”, available at: <http://institute.gorshenin.ua/media/uploads/102/00/dba87fa10733.pdf> (Accessed 23 June 2018).
9. The official site of Sociological Group “Rating” (2017), “ Social and political moods of the population”, available at: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_electoral_122017_press.pdf (Accessed 23 June 2018).
10. The official site of Sociological Group “Rating” (2018), “ Social and political moods of the population: new challenges”, available at: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_042018_press_ua.pdf (Accessed 23 June 2018).
11. Jdanov, I.O. (2016), *Tsinnisni orientatsii suchasnoi ukrainskoi molodi* [Valuable orientations of modern Ukrainian youth], State Institute of Family and Youth Policy, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30.06.2018 р.